

Rationale argumenten voor het bestaan van God

Voordracht 14 oktober 2013 in Theater Brinkhuis te Laren

Emanuel Rutten

Introductie

Goed, allereerst wil ik het bestuur van de Sint Jan, en Job Joris Andreoli in het bijzonder, hartelijk danken voor de uitnodiging om vanavond te spreken over de vraag naar de redelijkheid van het geloof in God. Ik zal betogen dat er goede rationele argumenten zijn voor het bestaan van God.

Laat ik om misverstanden te voorkomen echter direct opmerken dat rationele argumenten voor het bestaan van God volgens mij niet noodzakelijk zijn voor een intellectueel verantwoord geloof in God. Zo heeft bijvoorbeeld de Amerikaanse filosoof Alvin Plantinga overtuigend laten zien dat geloof in God een *legitieme basisovertuiging* kan zijn, dat wil zeggen een overtuiging die ook zonder rationele argumenten ervoor intellectueel gerechtvaardigd kan zijn, net zoals bijvoorbeeld ons geloof in het bestaan van de buitenwereld, ons geloof in de betrouwbaarheid van ons redevermogen en ons geloof in het bestaan van bepaalde algemeen menselijke morele waarden.

Verder spreek ik nadrukkelijk over rationele argumenten en niet over Gods bewijzen. Bewijzen doen we namelijk in de wiskunde en niet in de filosofie. Wat rationele argumenten voor theïsme vooral laten zien is dat geloof in God rationeel gezien volkomen gelegitimeerd is, ja zelfs de meest redelijke positie betreft. En daar gaat het om. Het gaat niet om het leveren van sluitende bewijzen, maar om het inzichtelijk maken van de redelijkheid van geloof in God. Of, zoals Anselmus van Canterbury het zo treffend uitdrukt: *fides quaerens intellectum*. Geloof op zoek naar inzicht.

Het is belangrijk om aan zulke argumenten meer bekendheid te geven. Zo kunnen namelijk allerlei oneigenlijke intellectuele blokkades voor het geloof in God worden weggenomen, of wordt in elk geval bijgedragen aan het bevorderen van een intellectueel klimaat waarin Godsgeloof weer als redelijke optie wordt gezien, in plaats van ondoordacht te worden weggezet als irrationeel en onzinnig. En dit is in onze tijd van groot belang, vooral in het sterk seculiere West-Europa.

Nu waren aan het begin van de vorige eeuw veel filosofen echter van mening dat achttiende eeuwse filosofen als David Hume en Immanuel Kant, en in hun tijd, Bertrand Russell, reeds definitief hadden afgerekend met alle rationele argumenten voor het bestaan van God. We leven tegenwoordig echter in een tijdperk waarin dit volstrekt achterhaald is. Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw zijn de klassieke argumenten voor het bestaan van God namelijk sterk verbeterd, is de kritiek van Hume, Kant en Russell afdoende weerlegd, en zijn er vele nieuwe argumenten voor het bestaan van God

bijgekomen, o.a. door het werk van Alvin Plantinga, Richard Swinburne, William Alston, Alexander Pruss, Robert Koons en Joshua Rasmussen.

Genoemde ontwikkelingen zijn vooral het gevolg van de ineenstorting van het twintigste eeuwse positivisme en postmodernisme en de hiermee gepaard gaande herleving van de metafysica. We zouden dan ook kunnen zeggen dat de filosofie inmiddels haar aloude projecten weer heeft hervat.

Daarnaast hebben nieuwe ontwikkelingen in de formele logica een cruciale bijdrage geleverd aan de renaissance van rationele argumenten voor het bestaan van God. Ook spelen ontdekkingen in de moderne kosmologie een belangrijke rol, zoals de Big Bang theorie en de ontdekking van de opvallende fine-tuning van de natuurconstanten en begincondities van de kosmos.

Kortom, de rationele case voor theïsme heeft er nog nooit zo goed voorgestaan als juist in onze tijd. De argumenten die ik vanavond zal presenteren betreffen dan ook slechts een kleine selectie uit een zeer omvangrijke, en nog altijd groeiende, verzameling van uitstekende rationele argumenten voor het bestaan van God.

En geen van deze argumenten staat op gespannen voet met de moderne wetenschap. Sterker nog, ze maken juist gebruik van de resultaten van modern wetenschappelijk onderzoek. In tegenstelling tot wat velen tegenwoordig denken is de wetenschap namelijk helemaal niet in strijd met geloof in God. Integendeel. Het idee dat theïsme en wetenschap met elkaar in conflict zijn is een moderne mythe.

Welnu, hoe is de rationele case voor theïsme die ik vanavond zal presenteren opgebouwd? Laat ik beginnen met een definitie van God. Wie rationeel voor het bestaan van God wil argumenteren zal immers eerst moeten aangeven wat hij of zij met God bedoelt.

De definitie die ik hanteer is eenvoudig. God definieer ik als de *immateriële persoonlijke eerste oorzaak van de wereld*. Deze definitie bestaat uit drie delen. In de eerste plaats is God lichaamloos. In de tweede plaats is God een bewust wezen en geen onbewust ding. God is in staat tot ervaring, begrip en kennis. God is een iemand en geen iets. In de derde plaats is God de directe of indirecte ontstaansoorzaak van *alles* wat buiten God bestaat. Welnu, als iets aan deze drie kenmerken voldoet, dan kunnen we dat inderdaad met recht God noemen. Bovendien kan eenvoudig ingezien worden dat er maximaal één wezen is dat aan deze kenmerken voldoet. Als God bestaat, dan is God uniek.

De argumenten die ik zal bespreken hebben als conclusie dat God, aldus gedefinieerd, bestaat. Om in te zien dat deze God in feite de God van Abraham, Isaac en Jacob is, een God van liefde, die in Jezus

van Nazareth incarneerde, en is gekruisigd en opgestaan, is uiteraard meer nodig. Maar goed, daarop kan wellicht een andere keer nader worden ingegaan.

Een lichaamsloze geest kan toch helemaal niet bestaan?

Voordat ik mijn case uiteenzet wil ik echter een bekend argument *tegen* het bestaan van God weerleggen. Dit argument betreft kort gezegd de claim dat het irrationeel is om te denken dat bewustzijn los van materie kan voorkomen. Het zou een volstrekt achterhalde opvatting zijn om te geloven dat een lichaamsloze geest kan bestaan. En daarom zou het eenvoudigweg zinloos zijn om de mogelijkheid dat God bestaat überhaupt serieus te nemen.

Echter, wie denkt dat bewustzijn niet zonder materie kan bestaan heeft iets uit te leggen. Want waarom zou dat immers onmogelijk zijn? Een veelgehoord antwoord is dat bewuste ervaringen identiek zijn aan materiële toestanden: geest *is* materieel. De veronderstelling dat onze gedachten, gevoelens en gewaarwordingen identiek zijn aan groepjes vurende neuronen is echter absurd. Geen mens kan opecht geloven dat subjectieve ervaringen of innerlijke gevoelens, zoals het ruiken van de geur van verse koffie, het zien van een heldere blauwe lucht of het beleven van verliefdheid, restloos gelijk zijn aan groepjes bewegende materiedeeltjes. Zo kan *ik* enthousiast zijn, opgelucht zijn, pijn voelen, dagdromen, maar *mijn neuronen* kunnen dat niet. En inderdaad hebben groepjes vurende neuronen allerlei eigenschappen die onze bewuste ervaringen niet hebben, zoals massa, volume, dichtheid en een ruimtelijke vorm, terwijl omgekeerd bewuste ervaringen allerlei eigenschappen hebben die groepjes vurende neuronen niet hebben, zoals intentionaliteit, begrip, betekenis en logische relaties. Maar dan kunnen bewuste ervaringen niet identiek zijn aan materiële toestanden. Inderdaad, het is zeer onwaarschijnlijk dat ons mentale leven hetzelfde is als hersenactiviteit. De betekenis van een zin is immers ook niet gelijk aan de gebruikte fysieke tekens.

“Geen nood”, zal men meestal tegenwerpen, “we hoeven niet aan te nemen dat geest en stof hetzelfde zijn. Het is voldoende om te beweren dat bewustzijn altijd een materiële drager moet hebben omdat bewuste ervaringen worden *geproduceerd* door materiële toestanden”. Ook dit is nogal een uitspraak. Wij kunnen ons namelijk op geen enkele wijze een voorstelling maken van de wijze waarop onbewuste stof überhaupt in staat zou zijn om bewustzijn te produceren. Hoe kan louter bewegende materie immers ooit zoets als subjectieve innerlijke ervaring voortbrengen?

De claim dat onze geest wordt geproduceerd door stof is inderdaad problematisch. Vanuit het derde persoonsperspectief van de materie komen we namelijk nooit uit bij het eerste persoonsperspectief van onze geest. En wie bij de neuronen aanvangt komt nooit meer uit bij het geheel, bij de rijke en betekenisvolle context van de wereld waarin wij leven. We kunnen alles weten over de werking van

onze neuronen, maar nooit leren we zo hoe het is om rood te zien of wat het betekent om naar Canada te emigreren.

Bovendien volgt uit het idee dat bewustzijn wordt voortgebracht door onbewuste stof dat onze geest slechts een bijverschijnsel is van materiële hersenprocessen. Al onze dagelijkse handelingen worden dan door neuronen veroorzaakt zodat onze bewuste intenties nooit ergens de oorsprong van zijn! Ons bewustzijn is dan als de stoom die door een stoomlocomotief wordt uitgestoten: niet in staat om wat dan ook in gang te zetten. Als ik naar de keuken loop om een glas water te halen, dan is het feit dat ik dorst heb daarvan dus niet de oorzaak. Als ik wegren, dan is het feit dat ik bang ben voor een aanstormende tijger daar evenmin de oorzaak van. Als ik op mijn arm krab, dan is het feit dat ik jeuk voel ook daarvan niet de oorzaak. Kortom, ons besef dat wij ons eigen gedrag bewust veroorzaken zou een illusie zijn. Dit gaat echter *zó* tegen ons zelfbesef in dat we deze conclusie alleen zouden moeten aanvaarden als daar een *hele* goede reden voor is. En het feit dat hersenwetenschappers nooit zijn gestuit op bewustzijn zonder hersenen is zeker geen goede reden. Zij onderzoeken immers per definitie alleen hersenen. Zo is leven op andere planeten ook niet ineens onwaarschijnlijk omdat biologen alleen leven op aarde onderzoeken. Al met al is het dus redelijk te menen dat bewustzijn niet het product van materiële processen is.

Maar dit leidt tot een wellicht verrassende conclusie. Als bewustzijn niet identiek is aan materie, en ook niet door materie geproduceerd kan worden, dan is bewustzijn een eigenstandige categorie, welke weliswaar met materie verbonden kan zijn, maar daarnaast ook los van materie kan bestaan. Het is dus nogal onredelijk om het bestaan van God al op voorhand te willen afwijzen omdat het bestaan van een lichaamsloze geest onmogelijk zou zijn.

Het argument vanuit het ontstaan van de kosmos

Om vervolgens echter te concluderen dat God inderdaad bestaat is natuurlijk meer nodig. En dat brengt mij bij mijn rationele casus voor het bestaan van God. Het eerste argument dat ik zal presenteren vertrekt vanuit de claim dat de kosmos een absoluut begin heeft gehad.

Neem bijvoorbeeld de tweede hoofdwet van de thermodynamica. Volgens deze wet neemt de wanorde van een gesloten systeem door de tijd heen altijd toe, totdat op enig moment een maximale wanorde wordt bereikt en een evenwichtstoestand ontstaat. Omdat de kosmos zelf ook zo'n systeem is zal ook de kosmos uiteindelijk in een evenwichtstoestand van maximale wanorde terechtkomen. Kosmologen spreken in dit verband over de warmtedood of *heat death* van de kosmos. Als onze kosmos dus werkelijk een eindeloos verleden zou hebben, dan hadden we ons allang in een situatie van *heat death* moeten bevinden. We bevinden ons echter overduidelijk niet in zo'n situatie. Er is immers nog genoeg orde en regelmaat in de kosmos. Niet alle energie is al in

warmte omgezet. Maar dan kan de kosmos dus geen oneindig verleden hebben. Het heelal moet dus inderdaad een absoluut begin hebben gehad.

Sinds de ontdekking van de Big Bang theorie weten we dat het universum inderdaad 13.8 miljard jaar geleden is begonnen te bestaan. En niet alleen de Big Bang theorie, maar ook alle hedendaagse alternatieven voor de Big Bang theorie impliceren dat het universum een eindige tijdsduur geleden moet zijn ontstaan, zoals bijvoorbeeld ‘achtergrond fluctuatie’ modellen, ‘inflatoire’ modellen, en ‘cyclische’ modellen.

Neem een cyclisch model. Volgens een dergelijk model gaat het universum door vele stadia van uitzetting en inkrimping heen. In iedere stadium zet de kosmos uit totdat het zijn maximale omvang voor dat stadium heeft bereikt. Vanaf dat moment krimpt het universum weer ineen om te eindigen in een zogenaamde *Big Crunch*. Hierna zal weer een nieuwe *Big Bang* plaatsvinden en herhaalt de hele cyclus zich weer. Laten dit soort modellen daarom de mogelijkheid open van een oneindig verleden, zodat de kosmos geen absoluut begin hoeft te hebben gehad? Nee, dit is niet het geval. Het probleem met dit soort cyclische modellen is namelijk dat iedere cyclus entropie doorgeeft aan de volgende fase, zodat de hoeveelheid entropie per cyclus toeneemt en de tijdsperiode van iedere volgende cyclus langer wordt. Naar het verleden toe neemt de periode van iedere cyclus dus af. Op een bepaald moment in het verleden is die periode zo enorm klein geworden dat het periodieke gedrag doorbroken wordt en we wederom uitkomen bij een absoluut begin van de kosmos. Deze modellen herstellen dus geen eindeloos verleden.

En zelfs als ons universum een deel van een groter multiversum zou zijn, dan nog volgt uit het in 2003 ontdekte theorema van Avin Borte, Alan Guth en Alexander Vilenkin dat het multiversum zelf een eindige tijdsduur geleden moet zijn ontstaan, zodat we alsnog uitkomen bij een absoluut begin van de kosmos. De natuurwetenschappen geven ons dus uitstekende redenen om te beweren dat de kosmos een absoluut begin heeft gehad en dus is begonnen te bestaan.

Nu is het eveneens alleszins redelijk om te beweren dat alles wat begint te bestaan een oorzaak moet hebben voor zijn of haar ontstaan. Dit wordt namelijk voortdurend bevestigd door onze dagelijkse ervaringen en door de wetenschap zelf. Inderdaad, wie ‘s ochtends ineens een fiets in de tuin ziet liggen die er gisterenavond niet lag zal niet zo iets zeggen als: “Goh, er ligt ineens een fiets. Die is wellicht spontaan, zomaar, zonder enige reden, onveroorzaakt, ontstaan uit helemaal niets”. Natuurlijk niet, we zullen denken dat er een *oorzaak* is voor het feit dat daar nu een fiets ligt die er gisteren niet lag. Bijvoorbeeld omdat iemand die fiets daar heeft neergelegd en niet meer is komen ophalen. Want, *ex nihilo nihil fit*, uit niets kan niets voortkomen. Iets komt altijd voort uit iets. De gedachte dat uit niets iets zou kunnen voortkomen is absurd. Het niets is de volstrekte afwezigheid

van iets. Indien niets, dan geen objecten, geen eigenschappen, geen relaties, of wat dan ook. Het niets heeft zelfs niet de potentie om iets te veroorzaken. Maar dan kan er uit niets inderdaad helemaal niets voortkomen. Bovendien, als er echt iets uit niets zou kunnen voortkomen, waarom zien we dan niet voortdurend vanuit het niets allerlei zaken ontstaan? Zoals koelkasten en olifanten? Wat maakt het niets zo onderscheidend? Waarom zou het alleen universa voortbrengen? Inderdaad, het niets heeft helemaal geen eigenschappen en kan dus helemaal niet onderscheidend zijn.

Uit het gegeven dat de kosmos is begonnen te bestaan samen met de stelling dat alles wat begint te bestaan een ontstaansoorzaak moet hebben, volgt nu dat er een oorzaak moet zijn voor het ontstaan van de kosmos. Welnu, deze oorzaak is tevens de oorzaak van het ontstaan van alle ruimte, alle tijd en alle materie. Volgens de moderne kosmologie is het begin van de kosmos namelijk eveneens het begin van alle ruimte, tijd en materie. Daarom moet de oorzaak van de kosmos, als oorzaak van alle ruimte, zelf buitenruimtelijk zijn. Ook moet deze oorzaak, als oorzaak van de tijd, zelf buitentijdelijk zijn, en tenslotte moet zij, als oorzaak van alle materie, zelf immaterieel zijn. We concluderen dus dat er een immateriële, buitenruimtelijke en buitentijdelijke ontstaansoorzaak van de kosmos is.

Maar wat is de aard van deze oorzaak? We zagen al dat deze oorzaak immaterieel, boventijdelijk en buitenruimtelijk is. Welnu, tweeduizend jaar wijsgerige denktraditie heeft redelijkkerwijs precies twee kandidaten opgeleverd voor een immateriële, boventijdelijke en buitenruimtelijke entiteit, namelijk ofwel een abstract object, zoals wiskundige objecten, ofwel een immaterieel bewustzijn. Nu zijn abstracte entiteiten oorzakelijk inert, zij kunnen niets veroorzaken. Neem bijvoorbeeld het getal 4. Het getal 4 heeft geen causale vermogens, het veroorzaakt niets. Maar dan volgt dat de oorzaak van de wereld een immaterieel bewustzijn is. De oorsprong van de kosmos is dus niet gelegen in een iets, maar in een iemand, in een persoon in plaats van in een ding. Maar dan volgt dat God bestaat.

Het argument vanuit de fine-tuning van de kosmos

Een ander argument voor het bestaan van God vertrekt vanuit het verschijnsel van de *fine-tuning* van de kosmos. De afgelopen decennia is duidelijk geworden dat er geen kosmos geschikt voor leven zou zijn ontstaan indien de elementaire natuurconstanten en de begincondities van het universum, zoals de gravitatieconstante, de zwakke- en sterke kernkracht, of de initiële hoeveelheid entropie, iets andere waarden gehad zouden hebben. In dat geval zou het universum namelijk vroegtijdig ineengestort zijn, of geen materie bevat hebben, of haar materie zou zo extreem instabiel zijn geweest dat natuurlijke evolutie onmogelijk op gang had kunnen komen.

Dit is opmerkelijk, als ook maar één van deze constanten of begincondities iets een andere waarde had gehad, dan was er helemaal geen leven ontstaan. Nu kunnen er vier verklaringen voor dit

verschijnsel gegeven worden, namelijk toeval, fysische noodzakelijkheid, het bestaan van een zogenaamd *multiversum* of een bewuste intentionele wilsact.

Welnu, toeval kan redelijkerwijs uitgesloten worden omdat de kans dat de natuurconstanten en begincondities geheel toevallig precies die waarden hebben die nodig zijn voor het ontstaan van leven verwaarloosbaar klein is. Stel je bijvoorbeeld eens voor dat in een groot stadion gevuld met honderdduizenden mensen iedereen gevraagd wordt een getal tussen nul en een miljoen op een briefje te schrijven, en dat, zodra wordt gevraagd om de briefjes te tonen, blijkt dat iedereen in het stadion precies hetzelfde getal heeft gekozen. Of stel je een vuurpeloton voor van duizenden schutters die allemaal tegelijkertijd op een veroordeelde schieten en dat blijkt, nadat de rook is opgetrokken, dat geen enkele kogel de veroordeelde geraakt heeft. In deze denkbeeldige situaties is de kans dat de zeer opmerkelijke gebeurtenis in kwestie toevallig plaatsvindt zó onvoorstelbaar klein dat het niet redelijk is om te concluderen dat hier sprake is van toeval. Welnu, de kans dat de natuurconstanten en begincondities van het universum geheel toevallig precies die waarden hebben die het ontstaan van leven mogelijk maken is, gegeven al onze hedendaagse kosmologische inzichten, in feite nog onvoorstelbaar veel kleiner dan de al verwaarloosbaar kleine kansen in de twee genoemde voorbeelden. Wie dit goed tot zich laat doordringen zal een beroep op toeval om de fine-tuning van het universum te verklaren dan ook niet redelijk vinden.

Fysische noodzakelijkheid valt als verklaring ook af omdat de natuurconstanten en begincondities volgens onze huidige kosmologische inzichten ook volstrekt andere waarden gehad zouden kunnen hebben. Er is niets dat erop wijst dat ze de waarden *moeten* hebben die ze feitelijk hebben.

En het poneren van een *multiversum* om de extreme onwaarschijnlijkheid van de fine-tuning weg te verklaren is evenmin succesvol. Zo bestaat er geen enkele empirische ondersteuning voor deze *ad hoc* hypothese. En ook heeft de theoretische fysicus Roger Penrose in zijn boek *The Road to Reality* uit 2005 laten zien dat de hypothese van het bestaan van een multiversum eveneens extreem onwaarschijnlijk is. Indien er namelijk werkelijk sprake zou zijn van een multiversum, dan zouden wij met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid een volstrekt ander universum, namelijk veel kleiner en veel minder regelmatig, moeten waarnemen dan wij feitelijk waarnemen. Een beroep op een multiversum is dus eveneens inadequaat.

De enige mogelijke verklaring die overblijft voor de geconstateerde fine-tuning is daarom een beroep op doelgerichtheid. De constanten en begincondities hebben de extreem uitzonderlijke waarden die ze hebben omdat deze waarden gewild zijn. Er moet dus sprake zijn geweest van een bewuste intentionele wilsact van een immaterieel wezen. De ultieme grond van de kosmos is daarom geen levenloos ding, maar een bewust persoon, het is geen iets, maar een iemand. Kortom, God bestaat.

Het argument vanuit natuurlijk bewustzijn

Een ander argument is die vanuit de oorsprong van het natuurlijk bewustzijn. Op enig moment in de evolutionaire geschiedenis van de kosmos deed bewustzijn haar intrede. Laten we dit zich toen in de kosmos manifesterende bewustzijn natuurlijk bewustzijn noemen. Elk mens beschikt uiteraard over dit natuurlijk bewustzijn. We zijn immers 'alert'. We hebben het gevoel dat we bestaan, dat we 'er zijn'. We hebben een innerlijk mentaal leven. Naast een innerlijke gedachtewereld ondergaan we allerlei soorten innerlijke en uiterlijke gewaarwordingen. Eenvoudigweg ontkennen dat natuurlijk bewustzijn bestaat is dan ook volstrekt ongeloofwaardig.

De vraag is nu wat de *oorsprong* is van dit natuurlijk bewustzijn. Dat natuurlijk bewustzijn *identiek* zou zijn aan materie is in elk geval zoals we zagen zeer implausibel. Onze gevoelens en gedachten hebben immers geen massa, geen volume en geen dichtheid. En inderdaad, niemand gelooft opecht dat al onze subjectieve innerlijke ervaringen, zoals het beleven van muziek of het voelen van verdriet, niets meer of minder zijn dan bewegende materie.

Ook is het zoals gezegd niet redelijk om te denken dat natuurlijk bewustzijn wordt geproduceerd door onbewuste materie. De gedachte dat stof bewustzijn zou kunnen produceren is niet alleen contra-intuïtief, maar we kunnen ons zelfs geen enkele voorstelling maken van de wijze waarop deze productie zou moeten plaatsvinden. De herkomst van natuurlijk bewustzijn kan dus niet gelegen zijn in de materie.

De oorsprong van het natuurlijk bewustzijn moet dan ook zelf een bewuste entiteit zijn. Deze bewuste entiteit kan dan uiteraard niet natuurlijk zijn. Immers, we vragen naar de herkomst van natuurlijk bewustzijn als zodanig en het zou circulair zijn om te beweren dat natuurlijke bewustzijn is voortgekomen uit natuurlijk bewustzijn. De bron van het natuurlijk bewustzijn in de kosmos moet daarom redelijkerwijs gelegen zijn in een bovennatuurlijke bewuste entiteit, oftewel in een aan de kosmos transcendent bewustzijn, hetgeen wijst op het bestaan van God.

Het argument vanuit het bestaan van objectieve morele waarden

Verder kunnen we een argument voor het bestaan van God vanuit de moraal geven. Hiervoor dienen we eerst te laten zien dat het redelijk is te geloven dat er objectieve morele waarden bestaan, dat wil zeggen morele waarden die onafhankelijk zijn van onze menselijke opvattingen. Dit gaat als volgt. Het is alleszins redelijk om te beweren dat bepaalde zaken in objectieve zin moreel verwerpelijk zijn. In onze morele ervaring ervaren wij namelijk allemaal, of we nu gelovig zijn of niet, een sfeer van waarden die voor ons objectieve geldigheid hebben. Wij ervaren dat bepaalde zaken in en op zichzelf moreel verwerpelijk zijn. Zo zal iedereen het er redelijkerwijs mee eens zijn, los van het feit of je al dan niet gelovig bent, dat zoiets als lustmoord of het doodmartelen van een kind verwerpelijk is, wat

wie dan ook daar verder ook van mag vinden. Zulke morele intuïties hebben op ons onttegenzeggelijk een ‘appel’ of ‘arrest’ karakter.

Of stel bijvoorbeeld dat Hitler de tweede wereldoorlog toch zou hebben gewonnen en dat na verloop van tijd al zijn tegenstanders zouden zijn vermoord, zodat op enig moment alleen nog maar mensen zouden leven die de Holocaust niet verwerpelijk vinden. Zelfs dan is het redelijkerwijs nog steeds waar dat de Holocaust moreel verwerpelijk is. Bepaalde zaken zijn eenvoudigweg verwerpelijk los van onze menselijke, al te menselijke, overtuigingen. Zo is er uiteraard een objectief moreel verschil tussen het liefdevol verzorgen van een kind en het bewerken van het gezicht van een kind met een mes. Dit verschil is niet slechts een kwestie van persoonlijke smaak of alleen maar een sociale conventie. Van mening verschillen over de vraag of het wel of niet is toegestaan te martelen voelt dan ook heel anders dan het van mening verschillen over de vraag of aardbeienijs lekkerder is dan chocoladeijs.

Wij kunnen dus allemaal, gelovig of niet, een beroep doen op onze innerlijke morele intuïties om de claim dat bepaalde zaken in objectieve zin verwerpelijk zijn te onderbouwen. Het is immers redelijk om uit te gaan van onze algemeen menselijke ervaringen, zolang niet kan worden aangetoond dat deze ervaringen niet kloppen. In het geval van onze uiterlijke zintuiglijke ervaringen doen we niet anders, dus waarom zou dat voor onze innerlijke morele intuïties ineens niet mogen? Inderdaad, wie werkelijk het lijden in het gelaat van de ander aanschouwt, zal moreel nihilisme afwijzen.

Maar wat volgt uit dit alles? Welnu, stel dat God niet bestaat. In dat geval is de hele wereld niets meer dan een geheel van ruimte, tijd en materie. Maar dan is er in de wereld niets dat kan optreden als de waarheidsmaker van bepaalde morele waarheden. Ruimte, tijd of materie kunnen immers nooit tot objectieve morele waarden leiden. De atheïst heeft in zijn wereldbeeld dan ook niets om de *objectiviteit* van bepaalde morele waarden in te funderen. Maar dan volgt, gegeven de redelijkheid van het bestaan van objectieve morele waarden, dat atheïsme onhoudbaar is.

Let echter op. Dit argument wil uiteraard niet zeggen dat atheïsten niet moreel zijn. Natuurlijk niet, dat zou onzin zijn! Het argument doet juist een beroep op het algemeen menselijke inzicht dat er bepaalde objectieve morele waarden bestaan, zoals dat lustmoord verwerpelijk is. En dit is een inzicht dat ieder wiskundig mens kan accepteren, of hij of zij nu gelovig is of niet. Het punt is dat het atheïsme de objectieve geldigheid van dit soort morele waarden ontologisch niet kan grondvesten, zodat we atheïsme moeten verwerpen en dus volgt dat God bestaat.

Het modaal-epistemisch argument

Het laatste argument betreft het modaal-epistemisch argument uit mijn proefschrift. Het argument

maakt gebruik van het begrip *mogelijke wereld*. Ik zal dit begrip eerst kort toelichten. Een mogelijke wereld is een in beginsel volledige beschrijving van hoe de wereld is of had kunnen zijn. Zo is er een mogelijke wereld waarin Mark Rutte nooit premier van Nederland wordt, of waarin de Eiffeltoren niet bestaat. Natuurlijk is ook de feitelijk bestaande wereld een mogelijke wereld. Alles wat daadwerkelijk bestaat is immers per definitie ook mogelijk. De feitelijk bestaande wereld wordt ook wel de *actuele wereld* genoemd. Merk op dat niet beweerd wordt dat niet-actuele mogelijke werelden, zoals een mogelijke wereld waarin Nederland het WK74 wint, of waarin Parijs niet de hoofdstad is van Frankrijk, daadwerkelijk bestaan. Niet-actuele mogelijke werelden zijn namelijk niet meer dan conceptuele voorstellingen van hoe de wereld had kunnen zijn als de dingen anders waren gegaan. Het zijn geen concreet bestaande parallelle werelden.

Ook hebben we de begrippen *noodzakelijk bestaan* en *contingent bestaan* nodig. Iets bestaat noodzakelijk indien het onmogelijk niet kan bestaan. Het bestaat dan in alle mogelijke werelden. Soms wordt van getallen gezegd dat zij noodzakelijk bestaan. En iets bestaat contingent indien het in sommige mogelijke werelden wel en in andere mogelijke werelden niet bestaat. Zo bestaat de zaal waarin wij ons nu bevinden contingent. Het bestaat, maar het had ook niet kunnen bestaan.

Welnu, het modaal-epistemisch argument bestaat uit twee uitgangspunten en één conclusie. Beide uitgangspunten hebben betrekking op een specifiek conceptie van kennis. Het kennisbegrip waarvan ik uitga wordt niet gekenmerkt door een eis van *volkommen* zekerheid. Het is niet zo dat we alleen iets weten als we er volledig zeker van zijn. De definitie van kennis die ik hanteer luidt als volgt. Iemand, zeg *S*, weet dat een bepaalde bewering, zeg *p*, waar is (kortgezegd: *S* weet dat *p*, of *S* kent *p*) indien *p* waar is en indien *S*, gegeven de positie waarin *S* zich bevindt, *niet anders kan dan* geloven dat *p*. Het gaat erom dat *S* zich in een zodanige situatie bevindt dat het onkennen van de waarheid van *p* voor *S* ontegenzeglijk zou neerkomen op zelfverloochening. Uiteraard vallen hieronder alle gevallen waarin *S* beschikt over absolute zekerheid. Maar er zijn ook voorbeelden denkbaar waarin *S* deze absolute zekerheid mist en toch weet dat *p*. Neem bijvoorbeeld de bewering 'Ik heb twee handen' en stel dat dit waar is. Hoewel ik geen absolute zekerheid heb over de waarheid van deze bewering (Ik kan immers niet uitsluiten dat ik mij bijvoorbeeld in 'The Matrix' bevindt en ten onrechte denk twee handen te hebben), is het toch zo dat ik gegeven mijn huidige conditie niet orecht kan geloven dat ik geen twee handen heb. En daarom weet ik, gegeven de waarheid van de bewering in kwestie, dat ik twee handen heb.

We kunnen de kennisnotie waarmee ik werk nog wat nader preciseren. Dit is namelijk voor het argument van belang. We zagen al dat een subject *S* bewering *p* kent indien *p* waar is en *S* niet anders kan dan *p* geloven. Wanneer is hiervan sprake? Welnu, er zijn vier mogelijke opties die

hiervoor in aanmerking komen: (i) Bewering p is voor S mathematisch-logisch bewijsbaar, (ii) p is voor S intuïtief zelfevident, (iii) p is door S verkregen op grond van niet-corrigeerbare zintuiglijke ervaring, of (iv) S heeft p verkregen op grond van een onfeilbare getuigenis. Zo weet Ed bijvoorbeeld dat 1 plus 1 gelijk is aan 2 omdat deze bewering mathematisch-logisch kan worden bewezen. Ed weet ook dat hij zich niet op hetzelfde moment op twee verschillende fysieke locaties kan bevinden. Dit is immers onmiddellijk intuïtief zelfevident voor hem. Dat Sophie, wanneer zij pijn voelt, weet dat ze pijn voelt, komt omdat haar overtuiging pijn te voelen door haar is verkregen op grond van niet-corrigeerbare zintuiglijke ervaring. En als God bestaat dan is het voorstelbaar dat een rechtstreekse openbaring van God aan Johan een onfeilbare getuigenis betreft, zodat Johan daarna weet dat God bestaat. Welnu, steeds wanneer S weet dat p is er sprake van één van vier genoemde opties.

Welnu, het eerste uitgangspunt van mijn argument is dat alles wat mogelijk waar is, kenbaar is. Laat me dit uitgangspunt nader onderbouwen. In ons dagelijks leven doen we allerlei beweringen. We zeggen dingen als ‘In Nederland is de binnenlandse consumptie het afgelopen kwartaal verder gedaald’ en ‘Dit jaar won *Searching for Sugar Man* de Oscar voor beste documentaire’. Ook in de vakwetenschappen komen we talloze beweringen tegen, zoals ‘Een watermolecuul bestaat uit twee waterstofatomen en één zuurstofatoom’ of ‘De kosmos is 13.8 miljard jaar oud’. Al deze alledaagse en wetenschappelijke beweringen zijn op zijn minst *mogelijk* waar. Sterker nog, we denken dat zij in feite waar zijn, en dus ook mogelijk waar. Bovendien zijn ze allemaal *kenbaar*. Het is mogelijk te weten dat ze waar zijn. We menen zelfs dat er vele mensen zijn die deze uitspraken inderdaad ook kennen. Ons alledaagse en wetenschappelijke taalgebruik vormt daarom op zijn minst een goede indicatie voor de juistheid van de stelling dat alle mogelijk ware beweringen kenbaar zijn.

En inderdaad, iedere keer wanneer we een mogelijk ware bewering bekijken, lijkt het niet al te moeilijk – ja, zelfs vrij eenvoudig – om een mogelijke wereld te noemen waarin die bewering waar is en gekend wordt. Inderdaad, als een bewering, zeg p , waar is, dus waar in één of meerdere mogelijke werelden, dan lijkt er eveneens altijd een mogelijke wereld voorstelbaar waarin één of ander subject, menselijk of niet, ook daadwerkelijk weet dat p waar is. Er zijn immers heel veel mogelijke werelden aan te wijzen, zodat het voor de hand ligt dat er altijd wel een mogelijke wereld tussenzit waarin de bewering in kwestie niet alleen waar is, maar ook gekend wordt. Maar dan is dus redelijkerwijs inderdaad al het mogelijk ware kenbaar.

Een elementaire intuïtie achter deze stelling is het eeuwenoude idee dat de werkelijkheid uiteindelijk *intelligibel* is. De wereld heeft ten diepste een logisch-rationele structuur die in beginsel begripsmatig doorgrond kan worden. Zij moet daarom in principe kenbaar zijn. En deze vooronderstelling lijkt inderdaad een essentiële aanname voor het beoefenen van metafysica en theoretische fysica als

zodanig. Waarom zouden we ons immers overgeven aan een millennialange zoektocht naar de oorsprong van de wereld indien we het niet op zijn minst aannemelijk zouden vinden dat de werkelijkheid voor ons of voor andere mogelijke intelligenties ten slotte ook *kenbaar* is, dat een ultieme ‘theorie van alles’ door ons of door niet-menselijke actoren in elk geval in beginsel gevonden *kan* worden? Maar dit sluit aan bij wat de stelling uitdrukt: al het mogelijk ware kan gekend worden.

Vanaf in ieder geval Parmenides wordt deze stelling dan ook door veel filosofen onderschreven, waaronder bijvoorbeeld Aristoteles. Ook Aristoteles meent dat de werkelijkheid ten diepste rationeel of begrijpelijk is. Hij zegt meer precies dat er sprake is van een hechte parallelle tussen denken en zijn. Voor hem vallen ‘kenbaar zijn’ en ‘zijn’ in alle omstandigheden samen. Dit is echter precies wat de stelling zegt. Wanneer immers al het mogelijk ware kenbaar is, dan volgt hieruit, vanwege het feit dat omgekeerd al het kenbare mogelijk waar is, dat ‘kenbaar zijn’ en ‘mogelijk waar zijn’ inderdaad steeds samenvallen. Ook iemand als Hegel stemt met de stelling in, gelet op zijn bevestiging van de innerlijke intelligibiliteit van de wereld: ‘Wat redelijk is, is werkelijk. En wat werkelijk is, is redelijk’.

Het uitgangspunt dat alles wat mogelijk waar is kenbaar is kan ook nog onderbouwd worden door de volgende wijsgerige redenering. Het is alleszins redelijk om te denken dat er in elk geval *mogelijk* een verklaring is voor het geval zijn van iets. Als er bijvoorbeeld ergens een skippybal langs de weg ligt die er gisteren niet lag, dan is daar redelijkerwijs één of andere verklaring voor. In elk geval is het meer dan redelijk te denken dat er mogelijk zo’n verklaring is. En dit bescheiden uitgangspunt is cruciaal voor het beoefenen van wetenschap. We gaan altijd op zoek naar redenen voor waarom de wereld is zoals zij is. We zijn dan ook gerechtvaardigd om te denken dat alles wat mogelijk waar is in elk geval mogelijk verklaarbaar is. Zo zijn er mogelijk verklaringen voor waarom $2+3$ gelijk is aan 5, waarom protonen en elektronen elkaar aantrekken, waarom iemand bang wegrent als er een tijger komt aangestormd, of waarom de prijzen stijgen als de vraag toeneemt. Sterker nog, in onze wereld zijn deze beweringen waar en we menen inderdaad dat er goede verklaringen voor zijn. Kortom, als we uitgaan van een redelijke begrijpelijke werkelijkheid, dan is het alleszins plausibel dat elke mogelijke waarheid in beginsel logisch verklaarbaar is. Verder valt er wat voor te zeggen dat alle verklaringen kenbaar zijn. Verklaringen hebben namelijk naar hun aard altijd al betrekking op zoiets als weten en kennen. Of meer filosofisch gezegd: verklaarbaarheid en kenbaarheid behoren tot dezelfde categorie van het ‘intelligible’. Maar als alles wat mogelijk waar is verklaarbaar is, en als verklaringen in beginsel gekend kunnen worden, dan volgt daar inderdaad uit dat al het mogelijk ware kenbaar is.

Het tweede uitgangspunt luidt dat het onmogelijk is om te weten dat God niet bestaat. Ook dit lijkt geen onredelijk uitgangspunt. Dat het inderdaad onmogelijk is om te weten dat God niet bestaat

volgt uit de volgende redenering. Er zijn vier kandidaten voor de wijze waarop iemand zou kunnen weten dat God niet bestaat. De eerste is te laten zien dat het begrip God logisch inconsistent is. Er is echter op geen enkele wijze een logische tegenspraak af te leiden uit het begrip van een persoonlijke eerste oorzaak. De tweede is het hebben van de onmiddellijke intuïtie dat God niet bestaat. Echter, de uitspraak dat God niet bestaat is zeker niet zelfevident. De derde manier is op grond van zintuiglijke ervaring. Dit is echter ook niet mogelijk omdat we door zintuiglijke ervaring, hoe dwingend en verstrekkend ook, nooit met voldoende zekerheid kunnen uitsluiten dat God bestaat. De vierde manier betreft een onfeilbare getuigenis. Echter, geen enkele getuige, hoe betrouwbaar ook, kan iemand in een zekere positie brengen ten aanzien van het niet bestaan van God. Kortom, het is inderdaad onmogelijk om te weten dat God niet bestaat.

Uit beide uitgangspunten, dus enerzijds ‘Alles wat mogelijk waar is, is kenbaar’, en anderzijds ‘Het is onmogelijk te weten dat God niet bestaat’, volgt logisch de conclusie dat God noodzakelijk bestaat.

Ik zal nu ingaan op enkele bezwaren tegen het argument. Men zou kunnen tegenwerpen dat het ook onmogelijk is te weten dat God bestaat. Maar dan volgt uit het eerste uitgangspunt van het argument dat het noodzakelijk onwaar is dat God bestaat, zodat het argument faalt. Het is echter niet onmogelijk te weten dat God bestaat. Beschouw immers een mogelijke wereld waarin God bestaat. In deze wereld bestaat er wel degelijk een kenner die weet dat God bestaat, namelijk God zelf! Het is dus niet onmogelijk te weten dat God bestaat.

Volgens een tweede bezwaar faalt het argument omdat, indien het argument correct zou zijn, eveneens zou volgen dat bijvoorbeeld eenhoorns, superman, of vliegende theepotten noodzakelijk bestaan, wat absurd is. Neem een vliegende theepot. Uitgaande van de gehanteerde notie van kennis is het, aldus dit bezwaar, ook onmogelijk te weten dat een vliegende theepot niet bestaat. Geen enkele kenner kan namelijk uitsluiten dat er zich niet toch ergens een vliegende theepot bevindt. Maar dan volgt uit het eerste uitgangspunt van het argument dat een vliegende theepot noodzakelijk bestaat, wat zoals gezegd absurd is. Echter, het is helemaal niet onmogelijk te weten dat een vliegende theepot niet bestaat. Beschouw namelijk een mogelijke wereld waarin God bestaat en waarin God besluit niets te scheppen. In deze mogelijke wereld is er wel degelijk een kenner die weet dat een vliegende theepot niet bestaat, namelijk God zelf. Het is dus helemaal niet onmogelijk om te weten dat een vliegende theepot niet bestaat. En daarom is ook dit tweede bezwaar niet adequaat. Hetzelfde geldt natuurlijk voor gelijksoortige objecties gebaseerd op de vermeende onkenbaarheid van het niet bestaan van eenhoorns, superman, enzovoort.

Een derde bezwaar komt neer op de vraag waarom wij de voor mijn argument gehanteerde notie van kennis zouden accepteren. Er zijn toch ook vele andere opvattingen van kennis? Bovendien kunnen

wij, uitgaande van de gehanteerde kennisnotie, nooit weten dat het eerste uitgangspunt waar is. Wij hoeven echter helemaal geen aanhangers te zijn van de door mij gehanteerde kennisnotie om uitspraken *over* deze kennisnotie te accepteren. Vergelijk dit met het klassieke schoonheidsideal. Wij hoeven het klassieke schoonheidsideal niet te omarmen om uitspraken *over* dit ideal te accepteren. En inderdaad, ik beweer helemaal niet dat het eerste uitgangspunt voor ons zelfevident zou zijn. Ik beweer slechts dat het voldoende plausibel is. In elk geval plausibeler dan de conclusie dat God noodzakelijk bestaat, en dat is meer dan voldoende voor mijn argument.

Tot slot

Wanneer we alle gegeven argumenten samen nemen ontstaat een sterke cumulatieve rationele case voor het bestaan van God. De overtuiging dat God bestaat is dus helemaal niet irrationeel. Integendeel. Alles verwijst uiteindelijk naar God. Niet alleen onze religieuze gevoelens, onze religieuze intuïties en onze religieuze ervaringen, maar ook ons redevermogen, ons verstand.

Ik dank u voor uw aandacht.